

Ivan Kosnica*

Izvorni znanstveni rad

UDK 342.7(497.5:497.1)"1944/1990"

DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/22509>

Rad primljen: 21. lipnja 2022.

Rad prihvaćen: 25. listopada 2022.

KONCEPT GRAĐANINA U HRVATSKOM I JUGOSLAVENSKOM USTAVNOM PORETKU OD 1944. DO 1990. GODINE

Sažetak: *Predmet rada je koncept građanina u hrvatskom i jugoslavenskom ustavnom poretku od 1944. do 1990. godine. U radu se stoga analiziraju najznačajniji ustavni akti kojima je reguliran položaj građanina počevši od ustavnih akata koje su jugoslavenske i hrvatske vlasti donijele pred kraj Drugog svjetskog rata te neposredno nakon Rata. Zatim se analiziraju savezni i republički ustavni zakon iz 1953. godine, savezni i republički ustav iz 1963. godine te savezni i republički ustav iz 1974. godine. Autor je u radu pokazao da je u ustavnim aktima koncept građanina oblikovan sukladno načelima socijalizma što je učinjeno postupnim napuštanjem individualističke koncepcije građanina, snažnim naglašavanjem klasne terminologije te naglašavanjem interesa zajednice u odnosu prema interesima pojedinaca. Uz navedeno, autor ističe da je u ustavnim aktima, ponajviše onim donesenim pred kraj Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega kao i ustavima iz 1974., uz klasnu dimenziju, snažno naglašeno i načelo nacionalne ravnopravnosti građana.*

Ključne riječi: *građanin, radni ljudi, ustav, socijalizam, Hrvatska*

1. UVOD

Koncept građanina povijesna je konstrukcija sa svojim specifičnim i različitim značenjem u pojedinom pravnom poretku. Ilustrativan je u tom smislu primjer Sovjetskog Saveza od 1917. godine, ali i niza drugih socijalističkih pravnih poredaka u kojima je koncept građanina obliko-

* Dr. sc. Ivan Kosnica, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 3, 10000 Zagreb.
E-adresa: ivan.kosnica@pravo.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-6062>.

van u skladu s kolektivističkim shvaćanjima.¹ Nedvojbeno, koncept građanina nije oblikovan isto u građanskim demokracijama i u zemljama socijalističkog pravnog kruga.²

Činjenica pak da je Hrvatska bila dio socijalističkog pravnog kruga od kraja Drugog svjetskog rata pa sve do 1990. godine otvara perspektivu sagledavanja koncepta građanina i u Hrvatskoj kroz prizmu socijalističke ustavnosti. K tome činjenica da je Hrvatska nakon Drugog svjetskog rata uspostavljena kao jedna od federalnih jedinica u sklopu Jugoslavije te da su vlasti federalizam promovirale kao vid rješenja nacionalnog pitanja, ujedno čini nužnim raščlanjivanje i tih nacionalnih elemenata u raspravi o konceptu građanina. Prethodno izloženi navodi o socijalističkoj ustavnosti kao i relevantnost nacionalnih odrednica tijekom uspostave Hrvatske i Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata čine polazišnu osnovu našeg rada o konceptu građanina u hrvatskom te jugoslavenskom ustavnom poretku.

U sklopu rada analizirani su prvenstveno ustavnopravni akti koje su hrvatske i jugoslavenske vlasti donijele pred kraj Drugog svjetskog rata, ali i kasnije, tijekom socijalističkog razdoblja. Valja, međutim, napomenuti da predmet našeg istraživanja nije i praksa koja je bila u značajnom raskoraku s ustavnim normama.³ S obzirom na taj moment, naše je istraživanje ograničenog dosega. No, smatramo da i tako usmjereno istraživanje može biti korisno jer nam ono otkriva ideološki sadržaj u ustavnim aktima, odnosno omogućuje analizu razvoja službenog narativa u ustavnim aktima donošanim tijekom više desetljeća komunističke vlasti.

Rad započinje analizom koncepta građanina u ustavnim aktima donesenim pred kraj Drugog svjetskog rata te neposredno nakon Rata. Dalje u radu analizira se koncept građanina prema Ustavnom zakonu FNRJ iz 1953. godine i prema Ustavnom zakonu NRH iz 1953. godine nakon čega slijedi analiza koncepta građanina prema ustavima SFRJ i SRH iz 1963. i iz 1974. godine.

2. KONCEPT GRAĐANINA U „DEKLARACIJI O OSNOVNIM PRAVIMA NARODA I GRAĐANA DEMOKRATSKE HRVATSKE“

Tijekom 1944. godine, na trećem zasjedanju u Topuskom održanom 9. svibnja, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske donijelo je „Deklaraciju o osnovnim

1 O temeljnim obilježjima socijalističkih pravnih poredaka s obzirom na kolektivistička shvaćanja te na činjenicu da se ti poredci temelje na marksističko-lenjinističkoj ideologiji vidi: Nikola Gavella, 'Građansko pravo i pripadnost pravnih poredaka pravnim krugovima' u Nikola Gavella, Mira Alinčić, Petar Klarić, Krešimir Sajko, Tanja Tumbri, Zlatan Stipković, Tatjana Josipović, Igor Gliha, Romana Matanovac i Hano Ernst (ur.), *Teorijske osnove građanskog prava: Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka u kontinentalnoeuropskom pravnom krugu* (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005) 20.–24.

2 Tezu da je socijalistička demokracija oblikovana kao suprotnost građanskoj demokraciji zastupa Jasna Omejec. Vidi: Jasna Omejec, 'Hrvatska uprava od socijalističkog do europskog koncepta zakonitosti' u Marc Gjidara, Damir Aviani, Bosiljka Britvić Vetma (ur.), *Hrvatsko-francuski upravnopravni dani. Hrestomatija I – opći dio: Javna uprava. Journées juridiques et administratives franco-croates. Miscellanea I – partie générale: L'administration publique* (Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu; Sveučilište Panthéon Assas, Paris II; Državni savjet Francuske Republike, Faculté de droit de Split; Université Panthéon-Assas, Paris 2; Conseil d'État de France, 2016) 18.

3 O razilaženju između ustavne norme i prakse u socijalističkim zemljama vidi: Smiljko Sokol i Branko Smerdel, *Ustavno pravo* (Školska knjiga, 1992) 33; Za odstupanja od ustavnih normi o pravima građana na zakonodavnoj razini i u praksi vidi: Dalibor Čepulo, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu – od srednjeg vijeka do suvremenog doba* (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021) 340.–341.; Josip Mihaljević 'Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946. – 1974.' [2011] br. 1, *Časopis za suvremenu povijest*, 33.–34.

pravima naroda i građana demokratske Hrvatske“ (u nastavku: Deklaracija). Ova Deklaracija sastoji se od jedanaest točaka u kojima su nabrojena najznačajnija prava naroda i građana. Već u sklopu prve točke navedena je nacionalna ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj te je rečeno da će se nacionalnim manjinama osigurati „sva prava na nacionalni život“.⁴ Vidimo, dakle, da već prva točka Deklaracije govori o nacionalnim pravima. Uz navedeno, „bratstvo naroda Jugoslavije“ odnosno „bratska zajednica naroda Jugoslavije“ navedeni su kao temeljne vrijednosti novog poretka uspostavljenog u sklopu narodnooslobodilačkog pokreta (dalje u radu: NOP) u točki 9. Deklaracije.

No, osim što sadrži načelo nacionalne ravnopravnosti te sintagmu „bratstva naroda Jugoslavije“ Deklaracija nabraja i niz prava građana koja su formulirana kao individualna prava. Tako već u 2. točki stoji da su „svi građani Federalne države Hrvatske jednaki i ravnopravni bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest“, dok je u točki 3. navedena puna ravnopravnost muškaraca i žena. Deklaracija dalje navodi da se jamče osobna sigurnost i sigurnost imovine te da se jamči pravo vlasništva i „privatna inicijativa u gospodarskom životu“ (točka 4. Deklaracije). Kao jedino socijalno pravo Deklaracija navodi pravo na besplatno obrazovanje (točka 11. Deklaracije).

Značajne specifičnosti Deklaracije očitovale su se u pogledu mogućnosti ostvarenja političkih prava. Naime, Deklaracijom je propisano da je slobodu govora, tiska, javnog okupljanja te slobodu udruživanja za vrijeme Rata moguće ostvariti samo u sklopu NOP-a (točka 6. Deklaracije). Na tom tragu, Deklaracijom je aktivno i pasivno biračko pravo dano svim borcima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i partizanskih odreda bez obzira na dob, čime je honorirano njihovo sudjelovanje u NOP-u (točka 7. Deklaracije). Konačno, Deklaracijom je predviđeno oduzimanje političkih prava svim osobama „koje se ogriješe o interese narodno-oslobodilačke borbe“ (točka 7. Deklaracije).

Prethodni navodi ukazuju na to da je Deklaracijom promovirana nacionalna ravnopravnost jugoslavenskih naroda, poglavito Hrvata i Srba u Hrvatskoj, dok su također navedena i pojedina građanska i socijalna prava. Činjenica pak da je uživanje političkih prava tijekom Rata trebalo biti moguće samo u sklopu NOP-a, ujedno je značila da su strukture NOP-a Deklaracijom postulirane kao jedini medij u sklopu kojeg je trebao „funkcionirati“ politički život.

3. KONCEPT GRAĐANINA U USTAVU FNRJ I U USTAVU NRH

Odraze novih shvaćanja te ponešto drugačije razumijevanje koncepta građanina moguće je iščitati iz Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (u nastavku: FNRJ) iz 1946. godine te Ustava Narodne Republike Hrvatske (u nastavku: NRH) iz 1947. godine.⁵ To dijelom i stoga što su ti ustavi nastali prema uzoru na socijalistički Ustav Sovjetskog Saveza iz 1936.

4 „Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske“, vidi u: Arsen Bačić, *Ustavno pravo Republike Hrvatske: praktikum* (Pravni fakultet Split, 1997) 71.; Također i u: Jovan Stefanović, *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno* (Nakladni zavod Hrvatske, 1950) 204.–205.

5 Ustav FNRJ, Službeni list FNRJ, 10/1946; Ustav NRH, Narodne novine – službeni list Narodne Republike Hrvatske, 7/1947; O Donošenju i sadržaju Ustava FNRJ i Ustava NRH vidi više u: Nenad Bukvić, *Privid demokracije: Sabor u prvim godinama komunističke Hrvatske (1945. – 1953.)* (Hrvatski državni arhiv, 2018) 80.–95.

godine.⁶ Taj je pak Ustav, kako tvrdi još Jovan Stefanović u udžbeniku iz Ustavnog prava iz 1950. godine, odražavao „sasvim drugo značenje i sasvim drugu vrijednost“ odredbi o pravima građana u usporedbi s građanskim državama.⁷

U Ustavu FNRJ iz 1946. u preambuli je navedeno da je Ustav donijela Ustavotvorna skupština FNRJ „kao vrhovni predstavnik narodnog suvereniteta i izraz jednodušne volje svih naroda FNRJ“. Na taj su način kao konstitutivni elementi novog poretka postulirani građani, ali i narodi FNRJ.⁸ Pojedina prava građana su u Ustavu FNRJ navedena u sklopu posebne glave o pravima i dužnostima građana. U Ustavu FNRJ tako je primjerice navedena jednakost građana pred zakonom te njihova ravnopravnost bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest (čl. 21. st. 1. Ustava FNRJ), ravnopravnost muškaraca i žena (čl. 24. Ustava FNRJ) te je također navedena sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 25. Ustava FNRJ). Ustavom se jamči i osobna sloboda te se zabranjuje progon vlastitih državljana (čl. 28. Ustava FNRJ).⁹ Ustavom FNRJ jamči se nepovredivost doma (čl. 29. Ustava FNRJ) te se jamči sloboda dopisivanja i komuniciranja (čl. 30. Ustava FNRJ), a regulirana su i politička prava poput biračkog prava koje su imali svi građani stariji od 18 godina, ako im ono nije bilo oduzeto (čl. 23. Ustava FNRJ).¹⁰ Ustavom FNRJ je građanima zajamčena „sloboda tiska, govora, udruživanja, zborova i javnih skupova“ (čl. 27. Ustava FNRJ). Ustavom FNRJ je propisan temeljni okvir uređenja socijalnih prava kroz jamstvo države o posebnoj skrbi za ratne invalide i za djecu poginulih boraca (čl. 35. Ustava FNRJ), a propisane su i nadležnosti države u sustavu zdravstvene skrbi te obveza države da se brine za zdravlje naroda (čl. 36. Ustava FNRJ). Ustavom FNRJ je školstvo određeno državnim uz tek iznimnu dopustivost osnivanja privatnih škola koje su u tom slučaju trebale biti pod nadzorom države te je propisano da „država osigurava da škole i druge prosvjetne i kulturne ustanove budu pristupačne svim slojevima naroda“ (čl. 38. Ustava FNRJ).

Usporedba normi o građanskim, političkim i socijalnim pravima navedenih u Ustavu FNRJ iz 1946. godine s normama sadržanim u ustavima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevine Jugoslavije, pokazuje da Ustav FNRJ sadrži više normi o građanskim, političkim i socijalnim pravima u usporedbi s tim ustavima, ne ulazeći ovdje u stvarne mogućnosti ostvarenja ustavom normiranih prava.¹¹ Uz navedeno, bitna razlika Ustava FNRJ u usporedbi s ustavima međuratne Jugoslavije očitovala se i u odredbama o dužnostima građana. Tako

6 Tezu o tome da je Ustav FNRJ iz 1946. godine bio napisan prema uzoru na Ustav Sovjetskog Saveza iz 1936. godine vidi u: Dinko Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas* (Durieux 2016.) 467; Da su uz očite sličnosti postojale i neke razlike između tih ustavnih akata upozorava Igor Štikš. Igor Štikš, *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States: One Hundred Years of Citizenship* (Bloomsbury Academic, 2015) 58.

7 Stefanović (n 4) 489.

8 U Ustavu FNRJ je navedeno da je „protuustavan svaki akt uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda FNRJ i njihovih narodnih republika.“ Usp. čl. 10. Ustava FNRJ.

9 Ustav, međutim, dopušta da se saveznim zakonom propiše oduzimanje državljanstva određenim osobama (čl. 28. Ustava FNRJ) što je s obzirom na zakonske propise dovelo do toga da je širok krug osoba izgubio državljanstvo. Usp. Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije. Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 64/1945; Usp. Zakon o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše Jugoslavenske vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbjegli u inozemstvo. Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 64/1945. Vidi više o tom Zakonu kao i ostalim odredbama o oduzimanju državljanstva nakon Drugog svjetskog rata u: Ivan Kosnica, 'Deprivation of Citizenship Status in Croatia and Yugoslavia in the Aftermath of the Second World War' [2021] br. 2, *Journal on European History of Law*, 111–113.

10 U poslijeratnom je pravnom poretku implementiran niz mjera kojima su pojedincima oduzeta građanska i politička prava. Usp. Kosnica (n 9) 112.

11 U nekim je segmentima, glede reguliranja socijalnih prava, s Ustavom FNRJ donekle mogao biti usporediv tek Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dok Ustav Kraljevine Jugoslavije socijalna prava regulira vrlo šturo. Usp. čl. 4. – 44. i druge članke o

Ustav FNRJ sadrži načelo da je „svaki građanin dužan raditi po svojim sposobnostima“ te pravilo o tome da onaj „tko ne daje zajednici ne može od nje ni primati“ (čl. 32. Ustava FNRJ). Ova odredba je uživanje prava građana činila ovisnim o doprinosu građanina zajednici u čemu je vidljiv snažan pomak prema kolektivističkom, odnosno komunitarnom razumijevanju položaja građanina. Navedena odredba ograničavala je doseg ostalih ustavnih odredbi o pravima građana, slično kao i odredba prema kojoj je bilo „nezakonito i kažnjivo upotrebljavati građanska prava radi promjene i narušavanja ustavnog uređenja u protudemokratskom cilju“ (čl. 43. Ustava FNRJ). Potonjom ustavnim odredbom vlastima je dana ustavna mogućnost da na zakonodavnoj razini kao i u praksi ograniče pojedina prava građana.¹² Važne odredbe Ustava FNRJ koje su imale odraza na koncept građanina bile su također odredbe sadržane u glavi IV. o „Društveno-ekonomskom uređenju“. Primjerice, odredba sadržana u čl. 14. Ustava FNRJ koja govori o tome da „sva rudna i druga blaga u utrobi zemlje, vode, uključujući mineralne i ljekovite, izvori prirodne snage, sredstva željezničkog i zračnog saobraćaja, pošta, telegraf, telefon i radio jesu općenarodna imovina“ (čl. 14. Ustava FNRJ) te odredba da „država daje pravac privrednom životu i razvitku putem općeg narodnog plana oslanjajući se na državni i zadružni privredni sektor, a ostvarujući opću kontrolu nad privatnim sektorom privrede“ (čl. 15. Ustava FNRJ). Također i odredba o mogućnosti nacionalizacije „pojedinih privrednih grana ili poduzeća ako to traži opći interes“ (čl. 18. st. 6. Ustava FNRJ). Ove odredbe naznačivale su širok utjecaj države u gospodarsku djelatnost te su sužavale prostor za privatnu inicijativu građana u ekonomskoj sferi. Na tom tragu bile su i neke druge odredbe Ustava FNRJ poput odredbe prema kojoj je pravo upotrebe privatnog vlasništva ograničeno interesima narodne zajednice¹³ ili primjerice odredbe da država „pomaže radni narod da se udružuje i organizira u cilju obrane od privredne eksploatacije“ (čl. 20.). Prethodno izloženu shemu uređenja koncepta građanina, slijedio je i Ustav NRH iz 1947., uz određene osobitosti koje su se ticale republičkog uređenja. Tako Ustav NRH, uz identične odredbe o društveno-ekonomskom uređenju (glava IV.) te o pravima i dužnostima građana (glava V.), sadrži primjerice odredbu o republičkom državljanstvu.¹⁴ Uz navedeno, značajna specifičnost Ustava NRH očitovala se u uređenju nacionalnih odnosa u NRH na način da je u Ustavu NRH posebno istaknuta suradnja Hrvata i Srba u NOP-u (navodi se „bratsko jedinstvo sa Srbima“, čl. 2. Ustava NRH) te ravnopravnost Srba s Hrvatima (čl. 11. Ustava NRH). U tom smislu posebno je naglašeno da je protivan Ustavu NRH „svaki akt koji je uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode hrvatskog naroda, protiv ravnopravnosti Hrvata i Srba u Republici, protiv NRH kao i ostalih naroda i narodnih republika FNRJ“ (čl. 12. Ustava NRH). Spominjanje hrvatskog, ali i srpskog naroda u ustavnom tekstu potencijalno je otvaralo raspravu o ustavnom položaju Srba u Hrvatskoj. U tom kontekstu interesantnu je interpretaciju ove odredbe dao profesor Jovan Stefanović 1950. godine koji smatra da je odredba o ravnopravnosti Srba s Hrvatima u NR Hrvatskoj u određenoj mjeri suvišna jer bi i bez te odredbe Srbi bili ravnopravni s Hrvatima. No, kako smatra Stefanović, ova je odredba unesena u Ustav NRH kao „izraz naročito priznanja Srbima

pravima građana u Ustavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1926); Usp. čl. 4. – 24. i druge članke o pravima građana u Ustavu Kraljevine Jugoslavije (Tisak i naklade knjižare St. Kugli 1931).

12 Usp. Čepulo (n 3) 340.

13 To s obzirom na odredbu da „nitko ne smije upotrebljavati pravo privatnog vlasništva na štetu narodne zajednice“ (čl. 18. st. 3. Ustava FNRJ).

14 Ustav NRH sadrži odredbu o tome da se gubitkom saveznog državljanstva gubi i državljanstvo NRH (čl. 29. st. 8. Ustava NRH).

Hrvatske za žrtve, koje su oni podnijeli za vrijeme okupacije i u borbama za oslobođenje“.¹⁵ Unošenje takve odredbe u Ustav NRH, međutim, prema Stefanoviću ne mijenja na stvari da je Hrvatska prema tom Ustavu nacionalna država hrvatskog naroda.¹⁶

Prethodna analiza sadržaja Ustava FNRJ iz 1946. godine i Ustava NRH iz 1947. godine upućuje na to da je koncept građanina u ustavnom tekstu oblikovan višedimenzionalno. Građanin je pojedinac, ovlašten na niz prava koja su, međutim, već ustavnim tekstom bitno ograničena interesima zajednice, zatim pripadnik jednog od naroda te ekonomski subjekt shvaćen kao dio radnog naroda.

4. KONCEPT GRAĐANINA U USTAVNOM ZAKONU FNRJ I USTAVNOM ZAKONU NRH IZ 1953. GODINE

Nakon krize 1948. godine te raskida odnosa sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika, vlast je već 1950. godine provela značajne promjene društveno-ekonomskog sustava koje su trebale osigurati daljnje jačanje socijalizma i prelazak s modela administrativnog socijalizma na model samoupravljanja. Na tom tragu 1953. godine provedene su opsežne ustavne promjene u formi saveznog i republičkog ustavnog zakona kojima je bitno izmijenjen ustavni okvir iz 1946. i 1947. godine. Iz motrišta ustavnopravnog definiranja koncepta građanina to je ujedno značilo i drugačije normiranje koncepta građanina u ustavnopravnom poretku. Naime, već člankom 2. *Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti* (dalje u radu: Ustavni zakon FNRJ)¹⁷ propisano je da „sva vlast u FNRJ pripada radnom narodu“ (čl. 2. st. 1. Ustavnog zakona FNRJ) te da „radni narod vrši vlast i upravlja društvenim poslovima preko svojih predstavnika u narodnim odborima i narodnim skupštinama, u radničkim savjetima i u drugim samoupravnim organima, kao i neposredno putem izbora, opozivanja, referendumu, zborova birača, savjeta građana, učešća građana u upravi i u pravosuđu, i putem drugih oblika neposrednog upravljanja“ (čl. 2. st. 2. Ustavnog zakona FNRJ). Iz potonje odredbe je vidljivo da je u Ustavnom zakonu FNRJ sintagma „radnog naroda“ dobila središnje mjesto. U prilog toj tezi govore i neke druge odredbe Ustavnog zakona FNRJ iz 1953. godine pa tako primjerice odredba o „samoupravljanju proizvođača i radnog naroda“ (čl. 6. Ustavnog zakona FNRJ) te o samoupravljanju radnog naroda u općini, gradu i kotaru (čl. 7. Ustavnog zakona FNRJ). Odras novog smjera bile su i Ustavnim zakonom FNRJ izvršene promjene organizacijske strukture Savezne skupštine s obzirom na novoustrojeno Vijeće proizvođača koje je trebalo predstavljati interese radništva.¹⁸ No, iako je termin radnog naroda ovim ustavnim zakonom nedvojbeno snažno naglašen, termin građanina nije posve napušten. Tako primjerice Ustavni zakon FNRJ sadrži odredbu prema kojoj „za građane FNRJ postoji jedinstveno savezno državljanstvo“. Uz navedeno, u Ustavni zakon FNRJ bile unesene i neke druge odredbe u kojima je bio zadržan termin građanina pa tako primjerice odredba o „osobnim slobodama i drugim osnovnim pravima čovjeka i građanina“ (čl. 5. Ustavnog zakona FNRJ) te odredba da Savezno vijeće biraju „gra-

¹⁵ Stefanović (n 4) 511.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Službeni list FNRJ, 3/1953.

¹⁸ Usp. čl. 24. Ustavnog zakona FNRJ koji govori o tome da se Savezna narodna skupština sastoji od Saveznog vijeća i Vijeća proizvođača.

dani“ (čl. 25. Ustavnog zakona FNRJ). Također činjenica da su odredbe Ustava FNRJ iz 1946. godine o pravima i dužnostima građana i dalje bile na snazi govori u prilog tezi o tada važećem specifičnom, hibridnom ustavnopravnom uređenju u kojem je pojedinac definiran kao član radnog kolektiva, ali i građanin socijalističkog društva. Pri tome je, kako smo već naglasiti u analizi odredbi Ustava FNRJ i Ustava NRH, građanin u socijalističkom društvu trebao biti percipiran na način koji je snažno naglašavao njegovu pripadnost širem kolektivu te je u značajnoj mjeri negirao njegov položaj kao pojedinca neovisnog o državi i društvu. Sukladno tome, Ivo Krbek u knjizi *Pravo javne uprave FNRJ, I. knjiga, osnovna pitanja i prava građana* iz 1960. godine navodi da „u punom socijalističkom društvu nema oštrog i načelnog proturječja između interesa zajednice i opravdanih interesa pojedinaca“. ¹⁹ Krbek ističe da su u socijalizmu prava i dužnosti građana „u punom skladu s funkcijama i zadacima države i društva“ ²⁰ te da „prava građana ne mogu postojati bez njihovih dužnosti“. ²¹

Uz navedeno, i dalje je ustavnopravno značajno bilo i etničko određenje pojedinca. To stoga što je, i uz činjenicu da je *Ustavnim zakonom NRH o osnovama društvenog i političkog uređenja i republičkim organima vlasti* (dalje u nastavku: Ustavni zakon NRH) ²² Narodna Republika Hrvatska određena kao „socijalistička demokratska država radnog naroda Hrvatske“ (čl. 1. Ustavnog zakona NRH), na snazi i dalje bio dio Ustava NRH iz 1947. godine u kojem je sadržana i etnička definicija Hrvatske. ²³ Osvrćući se na očito jačanje klasne dimenzije u ustavnim aktima iz 1953. godine, uz zadržavanje građanske i etničke dimenzije, Igor Štiks zaključuje da je ovdje bila riječ o sukobu različitih „legitimacijskih načela“. ²⁴ No, rekli bismo, s očitom inklinacijom prema klasnoj dimenziji.

5. KONCEPT GRAĐANINA U USTAVU SFRJ I USTAVU SRH IZ 1963. GODINE

Nakon stupanja na snagu Ustavnog zakona FNRJ i Ustavnog zakona NRH ustavni se poređak temeljio na još i dalje važećem dijelu Ustava FNRJ iz 1946. te Ustava NRH iz 1947. godine kao i na Ustavnom zakonu FNRJ iz 1953. godine te Ustavnom zakonu NRH iz 1953. godine što je predstavljalo svojevrsan hibrid „stare“ i „nove“ ustavnosti. Utoliko se onda nakon deset godina takvog stanja i daljnjeg razvoja koncepta radničkog samoupravljanja te njegova širenja i na društvene djelatnosti nametnula potreba donošenja jedinstvenog ustavnog akta, što je i učinjeno ustavnim promjenama iz 1963. godine.

Analiza sadržaja Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine (dalje u nastavku: Ustav SFRJ iz 1963.) pokazuje da je u tom aktu široko korišten termin radnog naroda odnosno radnih ljudi. Tako je u sklopu osnovnih načela ustavnog poretka navede-

19 Ivo Krbek, *Pravo javne uprave FNRJ, I. knjiga, Osnovna pitanja i prava građana* (Birozavod, 1960) 204.

20 *Ibid.*

21 *Ibid.* 212.

22 Narodne novine, 9/1953.

23 Taj stav zastupa Dalibor Čepulo kad tvrdi da su tad na snazi bile i etnička i klasna definicija Hrvatske pri čemu smatra da je u novim okolnostima težište bilo na klasnoj definiciji Hrvatske. Čepulo (n 3) 349.

24 Štiks (n 6) 58.–59.

no da su se „narodi Jugoslavije (...) ujedinili (...) u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi (...)“.²⁵ U sklopu istog dijela Ustava također je navedeno da: „sve oblike upravljanja, uključujući i političku vlast, stvaraju radnička klasa i čitav radni narod za sebe“.²⁶ Isticanje koncepcije radnog naroda te njegovo vezanje uz načelo narodnog suvereniteta odražavalo je, slično kao i u ustavnim zakonima iz 1953. godine, klasno razumijevanje načela narodnog suvereniteta koje je tad interpretirano u skladu s marksističkim učenjem, dakle bitno drugačije nego što je to bio slučaj u zemljama građanske demokracije.²⁷

Daljnja analiza sadržaja Ustava SFRJ iz 1963. godine pokazuje, međutim, da uz značajno korištenje sintagmi „radni ljudi“ odnosno „radni narod“, iz ustavnog teksta nije iščezao termin građanina. Tako u članku 22. Ustava SFRJ iz 1963. stoji da „građani mogu osobnim radom u granicama i pod uvjetima što ih odredi zakon, obavljati poljoprivrednu, zanatsku i drugu uslužnu ili sličnu djelatnost radi stjecanja dohotka“. Člankom 23. Ustava SFRJ iz 1963. je pak određeno da se građanima „zajamčuje pravo vlasništva na predmetima što služe osobnoj potrošnji, upotrebi ili zadovoljavanju njihovih kulturnih i drugih osobnih potreba“. U drugom stavku istog članka navodi se da „građani mogu imati pravo vlasništva na stambenim zgradama i stanovima za zadovoljavanje osobnih i porodičnih potreba, kao i za obavljanje djelatnosti osobnim radom u skladu s pravom građana zajamčenim ovim ustavom i s uvjetima što ih određuje zakon“. Konačno, na relevantnost termina građanin u Ustavu SFRJ iz 1963. godine upućuje i posebna glava Ustava o slobodama, pravima i dužnostima građana.²⁸ No u tadašnjim okolnostima te su slobode, prava i dužnosti građana definirani sukladno kolektivističkim odnosno socijalističkim shvaćanjima. Tako je u Ustavu SFRJ iz 1963. istaknuto da su „slobode i prava čovjeka i građanina neotuđivi dio i izraz socijalističkih i demokratskih odnosa zaštićenih ovim ustavom“ te da se „slobode i prava ostvaruju u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti svakog prema svima i svijuu prema svakome“ (čl. 32. st. 2.).

Na dvojstvo upotrebe sintagmi „radni narod“ odnosno „radni ljudi“ i „građani“ upućuju i neke norme Ustava SFRJ iz 1963. godine o društveno-političkom sistemu. Tako je člankom 71. propisano da je „radni narod jedini nosilac vlasti i upravljanja društvenim poslovima“ dok je također u istom članku navedeno da „građani ostvaruju samoupravljanje“ neposredno ili posredno „preko svojih delegata koje biraju u organe upravljanja radnih i drugih samoupravnih organizacija i u predstavnička tijela društveno-političkih zajednica“. Dvojna upotreba termina „radnih ljudi“ i „građana“ prisutna je i kod određenja pojedinih društveno-političkih zajednica, tako primjerice kod općina kod kojih je propisano da je predstavničko tijelo u općini „skupština koju sačinjavaju delegati građana i radnih ljudi u radnim organizacijama“.²⁹ Tako je i ovom Ustavu bio prisutan, Štiksovim riječima rečeno, sukob različitih „legitimacijskih načela“.

25 I. točka uvodnog dijela. Osnovna načela. Ustav SFRJ iz 1963. godine. Službeni list SFRJ, 14/1963.

26 IV. točka uvodnog dijela. *Ibid.*

27 O razumijevanju načela narodnog suvereniteta u socijalizmu kao i o uređenju tog načela u jugoslavenskom i hrvatskom ustavnom poretku socijalističkog razdoblja vidi: Veljko Mratović; Nikola Filipović; Smiljko Sokol, *Ustavno pravo* (Sveučilišna naklada Liber, 1977) 262.–264.; Stefanović (n 4) 33.–40.

28 Usp. glavu III. Ustava SFRJ iz 1963. godine.

29 Usporedi čl. 75. Ustava SFRJ iz 1963. godine; Dvojstvo koncepata radnih ljudi i građana došlo je do izražaja i u strukturi saveznih tijela vlasti pa je tako Ustavom SFRJ iz 1963. člankom 168. propisano da „pravo da bude biran za člana Saveznog vijeća ima svaki građanin koji ima biračko pravo“ dok je istim člankom, stavkom 2. propisano da „pravo da bude biran za člana Privrednog, Prosvjetno-kulturnog odnosno Socijalno-zdravstvenog vijeća ima svaki radni čovjek ili član organa upravljanja

Nakon donošenja Ustava SFRJ iz 1963. godine, vlasti su donijele Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (dalje u radu: Ustav SRH iz 1963.).³⁰ U preambuli tog Ustava navedeno je da je „svojom borbom u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, hrvatski narod, u bratskom jedinstvu sa Srbima u Hrvatskoj i svim narodima Jugoslavije, pod vodstvom radničke klase i Komunističke partije, srušio stari klasni poredak (...)“. No, dalje u ustavnom tekstu, kao i kod Ustava SFRJ iz 1963., naglasak je stavljen na klasno određenje naroda Hrvatske pa je tako određeno da je SRH „državna socijalistička demokratska zajednica naroda Hrvatske, zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju“ (čl. 1.).³¹

Iz motrišta određenja koncepta građanina značajno je napomenuti da Ustav SRH iz 1963., za razliku od Ustava SFRJ iz 1963., ne sadrži posebnu glavu o pravima čovjeka i građanina. Umjesto toga, položaj građanina je određen u sklopu glave „društveno uređenje“ te glave „političko uređenje“. Sukladno socijalističkim shvaćanjima, Ustav SRH iz 1963. godine regulirajući položaj građanina na više mjesta govori o dužnosti društvene zajednice da osigura određena prava građanima odnosno radnim ljudima.³² Također, i u ovom Ustavu vidljivo je u radu već istaknuto dvojstvo koncepta radnih ljudi i građana.³³

6. KONCEPT GRAĐANINA U USTAVU SFRJ I USTAVU SRH IZ 1974. GODINE

Nakon promjena Ustava SFRJ iz 1963. godine koje su provedene ustavnim amandmanima donošenim tijekom 1967., 1968. i 1971. godine,³⁴ novi Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u radu: Ustav SFRJ iz 1974.) i Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (dalje u radu: Ustav SRH iz 1974.) doneseni su početkom 1974. godine.³⁵ U tim ustavnim ak-

---

radne organizacije odnosno radne zajednice u odgovarajućoj oblasti rada, član organa upravljanja udruženja radnih organizacija i funkcioner sindikata, u odgovarajućoj oblasti rada“.

30 Ustav SRH, Narodne novine, 15/1963.

31 Usp. Čepulo (n 3) 353.–354.

32 Tako je člankom 21. navedeno da „društvena zajednica osigurava materijalne i druge uvjete za osnivanje i razvitak poljoprivrednih radnih organizacija na osnovi društvenog vlasništva zemlje i društvenog rada (...)“. Člankom 32. je propisano da „društvena zajednica organizira i unapređuje odgoj i obrazovanje (...)“. Također člankom 44. je određeno da „društvena zajednica osigurava uvjete za unapređivanje i razvitak kulturne i umjetničke djelatnosti, kao i za zadovoljavanje kulturnih i umjetničkih potreba građana i brine se da kultura i umjetnost budu pristupačni svim građanima“. Člankom 47. je predviđeno da „društvena zajednica stvara uvjete za razvitak odgovarajućih djelatnosti i pomaže osnivanje organizacija koje se bave objavljivanjem i širenjem informacija“, dok je čl. 48. propisano da „društvena zajednica (...) stvara uvjete za svestrani razvitak fizičke kulture kao i za odmor i rasonodu građana radi podizanja njihove zdravstvene i radne sposobnosti“ (čl. 48.). Nadalje, učestalo je normiranje uloge „društvene zajednice“ i u području zdravstvene i socijalne zaštite pa je tako navedeno: „Radi čuvanja i unapređivanja tjelesnog i duševnog zdravlja ljudi, sprečavanja oboljenja, liječenja i rehabilitacije oboljelih i defektnih društvena zajednica organizira i unapređuje zdravstvenu službu“ (čl. 49.) itd.

33 U sklopu odredbi o „političkom uređenju“ ponovljena je odredba Ustava SFRJ iz 1963. o tome da je „radni narod jedini nosilac vlasti i upravljanja društvenim poslovima“ (čl. 63. st. 1. Ustava SRH iz 1963.), dok je također u istom članku navedeno da „građani ostvaruju samoupravljanje neposredno (...) i preko svojih delegata koje biraju u organe upravljanja radnih i drugih organizacija i u predstavnička tijela društveno-političkih zajednica“ (čl. 63. st. 2. Ustava SRH iz 1963.).

34 Ustav SFRJ iz 1963. godine te amandmane na taj Ustav iz 1967., 1968. i 1971. godine vidi u: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Ustavni amandmani I–VI, Ustavni amandmani VII–XIX, Ustavni amandmani XX–XLII. (Književne novine, 1973)

35 Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ 9/1974; Ustav SRH, Narodne novine 8/1974.

tima dalje je razrađen koncept samoupravljanja dok je bitna novina bilo uvođenje delegatskog sustava.³⁶ Brojni autori ističu da je Ustavom SFRJ iz 1974. godine bitno ojačano federalno načelo te je ojačana državnost republika.³⁷ Analiza sadržaja Ustava SFRJ iz 1974. godine iz motrišta položaja građanina otkriva da taj Ustav sadrži preambulu u kojoj je, među ostalim, navedeno da su „radnici i seljaci i napredni ljudi svih naroda i narodnosti Jugoslavije, ujedinjeni u Narodnooslobodilačkoj fronti na čelu s Komunističkom partijom svojom borbom u narodnooslobodilačkom ratu i socijalnoj revoluciji srušili stari klasni poredak (...)“ u čemu je vidljiv pomak glede titulara koji su „iznijeli“ revoluciju budući da su sad uz radnike izrijekom navedeni i seljaci te napredni ljudi. Dalje je u sklopu osnovnih načela sukladno tome istaknuto da „u SFRJ sva vlast pripada radničkoj klasi u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela“ (točka IV.). Ustavom SFRJ iz 1974. godine savezna je država definirana kao: „državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika te socijalističkih autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine koje su u sastavu Socijalističke Republike Srbije, utemeljena na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi te socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti“ (čl. 1.). Na taj su način u definiciju savezne države ušli klasni koncept „radnih ljudi“, koncept građanina koji je i ovdje trebao biti razumijevan sukladno kolektivističkom svjetonazoru te koncepti naroda i narodnosti koji su u ustavima iz 1963. godine u značajnoj mjeri bili potisnuti.

U sklopu Ustava SFRJ iz 1974. godine u posebnoj glavi sadržane su odredbe o slobodama, pravima i dužnostima čovjeka i građanina.³⁸ Pri tome je kao načelo propisano da se „slobode i prava čovjeka i građanina, utvrđeni ovim ustavom, ostvaruju u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakog prema svima i svih prema svakom“ te da su slobode i prava čovjeka i građanina ograničeni „ustavom utvrđenim interesima socijalističke zajednice“ (čl. 153. Ustava SFRJ iz 1974.). Na taj je način kao i u Ustavu SFRJ iz 1963. naglašen kolektivistički moment te shvaćanje da su prava čovjeka i građanina u socijalističkom društvu kao i mogućnost njihova ostvarenja uvjetovani pripadnošću zajednici, što je uostalom naglašavala i tadašnja doktrina ustavnog prava.³⁹ Kolektivističko usmjerenje normiranja prava i sloboda čovjeka građanina moguće je iščitati i iz članka 155. Ustava SFRJ iz 1974. kojim je pravo na samoupravljanje definirano kao „nepovredivo i neotuđivo pravo radnog čovjeka i građanina“ uz napomenu da se svakome „osigurava da odlučuje o svojim osobnim i zajedničkim interesima u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama (...) te u svim drugim oblicima svog samoupravnog udruživanja i međusobnog povezivanja“. Građani su tako u socijalističkom poretku svoje interese trebali ostvarivati pretežno u kolektivitetima, što je kasnije dobro naglasio Nikola Gavella u svom osvrtu o temeljnim karakteristikama socijalističkih pravnih poredaka.⁴⁰ Uz sve navedeno, valja još istaknuti da je člankom 203. Ustava SFRJ iz 1974. propisano da se:

36 O delegatskom sustavu vidi više u: Josip Sruk, *Delegatski skupštinski sistem* (Informator, 1982) 59.–63. i dalje.

37 Tako primjerice Branko Smerdel. Usp. Branko Smerdel 'Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme iz 1971. godine' u: Branko Smerdel (ur.), *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme 1971.* (Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2007) 26.–27.

38 Detaljno o tadašnjem ustavnopravnom uređenju sloboda, prava, dužnosti i odgovornosti građana vidi u: Ratko Marković, *Ustavno pravo* (Savremena administracija, 1982) 483.–502; Aleksandar Fira, *Ustavno pravo* (Privredni pregled, 1981) 266.–304.

39 Tako Ratko Marković u knjizi *Ustavno pravo* raspravljajući o ovom pitanju među ostalim ističe: „Bez dužnosti čovjeka i građanina, nema ni opstanka ljudske društvene i političke zajednice, a to znači ni ostvarivanja proklamiranih sloboda i prava u njoj“. Marković (n 38) 501.

40 Gavella (n 1) 22.

„slobodama i pravima utvrđenim ovim ustavom nitko ne smije koristiti radi rušenja osnova socijalističkog samoupravnog demokratskog uređenja utvrđenog ovim ustavom“, čime je još jednom zabranjena svaka proturežimska djelatnost. U Hrvatskoj je, osim Ustavom SFRJ iz 1974. godine, koncept građanina oblikovan ustavnim amandmanima na Ustav SRH iz 1963. godine⁴¹ te Ustavom SRH iz 1974. godine. U tom smislu, u preambuli Ustava SRH je rečeno: „Revolucionarnom borbom radnika, seljaka i svih naprednih ljudi Hrvatske u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji hrvatski je narod, u bratskom jedinstvu sa srpskim narodom u Hrvatskoj i svim narodima i narodnostima Jugoslavije, pod vodstvom radničke klase i Komunističke partije, srušio stari klasni poredak (...)“. Tako je u preambuli republičkog Ustava kod određenja Hrvatske kombiniran i etnički i klasni element. Štoviše, osim u preambuli, etnički je element naveden i u normativnom dijelu Ustava SRH iz 1974., što je bilo bitno različito od uređenja prema Ustavu SRH iz 1963. Naime, u članku 1. Ustava SRH iz 1974. određeno je da je SRH „država utemeljena na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi te socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti“, u čemu je sadržan klasni element, ali i da je SRH „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda i država narodnosti koje u njoj žive“, u čemu je vidljivo etničko određenje države.⁴² Ipak, iz daljnjih odredbi Ustava SRH proizlazi da je načelo narodnog suvereniteta i ovdje bilo definirano pretežno klasno.⁴³

Konačno, valja istaknuti da i Ustav SRH iz 1974., kao i njegovi prethodnici, sadrži normu o republičkom državljanstvu (čl. 5. Ustava SRH iz 1974.), iako tom državljanstvu negira bilo kakav praktičan značaj stoga što propisuje da „državljanici drugih republika Jugoslavije imaju na teritoriju SRH ista prava i dužnosti kao i njezini državljani“ (čl. 5. st. 3. Ustava SRH iz 1974.).⁴⁴ Valja stoga primijetiti da ustavnopravni razvoj koji se očitovao u jačanju republika u saveznim tijelima te u širenju autonomije republika, što je bila jedna od bitnih karakteristika ustavnih reformi provedenih 1974. godine, nije imao odgovarajuću podršku u oblikovanju koncepta republičkog državljanina SRH kao osobe koja bi temeljem činjenice republičkog državljanstva imala posebna prava u SRH.

7. ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje ukazalo je na značajne promjene u konceptu građanina u ustavnopravnom poretku tijekom analiziranog razdoblja. Tako je u ustavnim aktima nastalima potkraj Drugog svjetskog rata te neposredno nakon njega vidljiv u određenoj mjeri kontinuitet s ustavnim tradicijom međuratnog razdoblja, dok su s druge strane vidljivi i određeni diskontinuiteti. Kontinuitet je, naime, ponajviše vidljiv u terminologiji koja je bila vrlo slična

41 Vidi republičke amandmane na Ustav SRH iz 1963. godine u: Ustavni amandmani na Ustav SR Hrvatske i SFRJ (ekspoze Jakova Blaževića) (Narodno sveučilište grada Zagreba – Centar za aktualni politički studij, 1972) 45.–93.

42 Za komentar ove odredbe vidi: Čepulo (n 3) 363.

43 Ustav SRH iz 1974. propisao je da „radni ljudi i građani Hrvatske ostvaruju svoja suverena prava u SRH, a u SFRJ kad je to u zajedničkom interesu dogovorom svih republika i autonomnih pokrajina utvrđeno Ustavom SFRJ“ (čl. 2. Ustava SRH iz 1974.).

44 Istu odredbu o punoj ravnopravnosti državljanica drugih jugoslavenskih država s državljanima SRH sadržavao je i Zakon o državljanstvu SRH iz 1977. godine. Usp. Zoran Pokrovac, *Hrvatsko izborno zakonodavstvo za parlamentarne i predsjedničke izbore od 17. 2. 1990. do 30. 9. 1993.* (Puls, 1995) 19.

terminologiji iz međuratnog razdoblja. Diskontinuitet je pak bio vidljiv u pogledu normiranja položaja građanina s obzirom na tada prisutno naglašavanje kolektivističkih elemenata te dužnosti građana prema zajednici, što je naročito vidljivo u Ustavu FNRJ iz 1946. i u Ustavu NRH iz 1947. godine. Osim navedenog, značajan pomak u ustavnom poretku vidljiv je i u dijelu koji se ticao nacionalne ravnopravnosti te nacionalnog određenja Hrvatske.

Bitne promjene u ustavnom poretku provedene su savezним i republičkim ustavnim zakonom iz 1953. godine budući da su u ustavni tekst, više nego ranije, ušle kategorije radnih ljudi i radnog naroda. Dominantno klasno određenje građanina vidljivo je i u ustavima donošenim tijekom 1963. godine. Sukladno tome, promijenjena je i definicija federacije te narodne odnosno socijalističke republike Hrvatske na način da je izrijekom istaknut radni narod kao nositelj narodnog suvereniteta. Neovisno o tim promjenama, u Ustavu SFRJ iz 1963. godine naziv građanin te poglavlje o slobodama, pravima i dužnostima čovjeka i građanina zadržani su, iako je iz ustavnih akata vidljivo da je položaj građanina definiran sukladno kolektivističkom svjetonazoru. Analiza Ustava SFRJ iz 1963. i Ustava SRH iz 1963. pokazala je također da je u drugi plan potisnut etnički element koji, iako i dalje prisutan u preambuli Ustava iz 1963. godine, više nije bio dio normativnog dijela ustava donesenih 1963. godine.

Konačno, valja primijetiti da su osnovni parametri uređenja koncepta građanina prosljeđeni i u ustavima iz 1974. godine. Tako su i u ustavnim aktima iz 1974. godine zastupljene klase kategorije radnih ljudi i radnog naroda, dok su prava i dužnosti građana u značajnoj mjeri definirani sukladno kolektivističkom svjetonazoru. Bitna, međutim, razlika bilo je u Ustavu SRH iz 1974. prisutno nacionalno određenje SRH kao „nacionalne države hrvatskog naroda, države srpskog naroda i države narodnosti koje u njoj žive“. Tako se u ovom dijelu s obzirom na etničko određenje ustavnopravni razvoj u određenoj mjeri pokazao reverzibilnim.

LITERATURA I IZVORI

1. Bačić A, *Ustavno pravo Republike Hrvatske: praktikum* (Pravni fakultet Split, 1997)
2. Bukvić N, *Privid demokracije: Sabor u prvim godinama komunističke Hrvatske (1945. – 1953.)* (Hrvatski državni arhiv, 2018)
3. Čepulo D, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu – od srednjeg vijeka do suvremenog doba* (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021)
4. Gavella N, Alinčić M, Klarić P, Sajko K, Tumbri T, Stipković Z, Josipović T, Gliha I, Matanovac R, Ernst H, (ur.) *Teorijske osnove građanskog prava: Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka u kontinentalnoeuropskom pravnom krugu* (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005)
5. Fira A, *Ustavno pravo* (Privredni pregled, 1981)
6. Kosnica I, 'Deprivation of Citizenship Status in Croatia and Yugoslavia in the Aftermath of the Second World War' (2021) 2 *Journal on European History of Law* 106
7. Krbek I, *Pravo javne uprave FNRJ, I. knjiga, Osnovna pitanja i prava građana* (Birozavod, 1960)
8. Marković R, *Ustavno pravo* (Savremena administracija, 1982)
9. Mihaljević J, 'Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946. – 1974.' (2017) 1 *Časopis za suvremenu povijest* 25
10. Mratović V, Filipović N i Sokol S, *Ustavno pravo* (Sveučilišna naklada Liber, 1977)

11. Omejec J, 'Hrvatska uprava od socijalističkog do europskog koncepta zakonitosti' u Gjidara M, Aviani D, Britvić Vetma B (ur.) *Hrvatsko-francuski upravnopravni dani. Hrestomatija I – opći dio: Javna uprava. Journées juridiques et administratives franco-croates. Miscellanea I – partie générale: L'administration publique* (Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu; Sveučilište Panthéon Assas, Paris II; Državni savjet Francuske Republike, Faculté de droit de Split; Université Panthéon-Assas, Paris 2 ; Conseil d'État de France, 2016) 2.–37.
12. Pokrovac Z. *Hrvatsko izborno zakonodavstvo za parlamentarne i predsjedničke izbore od 17. 2. 1990. do 30. 9. 1993.* (Puls, 1995) Smerdel B, 'Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme iz 1971. godine' u: Smerdel B (ur.), *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme 1971.* (Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2007) 17.–38.
13. Sokol S i Smerdel B, *Ustavno pravo* (Školska knjiga, 1992)
14. Sruk J, *Delegatski skupštinski sistem* (Informator, 1982)
15. Stefanović J, *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno* (Nakladni zavod Hrvatske, 1950)
16. Šokčević D, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas* (Durieux, 2016) Štiks I, *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States: One Hundred Years of Citizenship* (Bloomsbury Academic, 2015)

PROPISI

1. Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1926)
2. Ustav Kraljevine Jugoslavije (Tisak i naklade knjižare St. Kugli, 1931)
3. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 10/1946.
4. Ustav Narodne Republike Hrvatske, Narodne novine – službeni list Narodne Republike Hrvatske, 7/1947.
5. Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti, Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 3/1953.
6. Ustavni zakon Narodne Republike Hrvatske o osnovama društvenog i političkog uređenja i republičkim organima vlasti, Narodne novine, 9/1953.
7. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 14/1963.
8. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, Narodne novine, 15/1963.
9. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Ustavni amandmani I–VI, Ustavni amandmani VII–XIX, Ustavni amandmani XX–XLII. (Književne novine, 1973)
10. Ustavni amandmani na Ustav SR Hrvatske i SFRJ (ekspoze Jakova Blaževića) (Narodno sveučilište grada Zagreba – Centar za aktualni politički studij, 1972) Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 9/1974.
11. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, Narodne novine, 8/1974. Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije. Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 64/1945.
12. Zakon o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše Jugoslavenske vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbjegli u inozemstvo. Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 64/1945.

Ivan Kosnica*

THE CONCEPT OF CITIZEN IN THE CROATIAN AND YUGOSLAV CONSTITUTIONAL ORDERS FROM 1944 UNTIL 1990

Summary

The paper relates to the concept of citizen in the Croatian and Yugoslav constitutional orders from 1944 until 1990. The paper deals with the analysis of the most important constitutional acts that affected citizens starting from those enacted by the Yugoslav and Croatian authorities at the end of the Second World War and its aftermath. In addition, the paper conducts an analysis into the federal and republican constitutional law of 1953, federal and republican constitution of 1963 and federal and republican constitution of 1974. The paper sets forth that the authorities shaped the concept of citizen in line with the socialistic principles while at the same time gradually abandoning individual approach towards citizens. In addition, it is pointed out that socialistic constitutions emphasized class terminology in their constitutional texts and interests of the community over the individual interests. Furthermore, the paper indicates that in the constitutional acts, specifically those enacted in the aftermath of the Second World War and in the acts of 1974, the authority emphasized ethnic equality as an important feature of the constitution.

Keywords: citizen, working people, constitution, socialism, Croatia

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Ivan Kosnica, PhD, Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg Republike Hrvatske 3, 10000 Zagreb, Republic of Croatia. E-mail address: ivan.kosnica@pravo.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-6062>.